

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ
(Нови Сад)

ПРАВЦИ ТРАНСПОНОВАЊА ПРОТОЛОКАЦИОНИХ СЕМАНТИЧКИХ ПАРАМЕТАРА У СТАРОСРПСКИМ ДЕТЕРМИНАТИВНИМ СИСТЕМИМА*

У овом раду осветљавају се правци транспоновања протолокационих семантичких параметара у детерминативним системима старосрпског језика од краја XII до средине XV века, када је овај језички идиом био везан за реторичку сферу јавног језичког комуницирања, која се испољавала кроз пословно-правну писменост. Предлошко-падежне конструкције као синтаксички изрази семантичких категорија времена, начина, узрока, намере, услова и допусности разматрају се из перспективе својих примарних протолокационих значења да би се утврдио степен очуваности и(ли) модификованости примарних просторних параметара — као перцептивно докучивих феномена — у „апстрактним“ семантичким категоријама.

Кључне речи: старосрпски језик, протолокализација, простор, време, начин, узрок, намера, услов, допусност.

§ 1. Пошто се овај леп јубилеј академика М. Ивић на симболичан начин (како то ваљда само сплет околности може наместити) поклапа са стопедесетогодишњицом објављивања прве *Србске синтаксе* Ђ. Даничића (1858) — у којој су на самом почетку синтаксичких проучавања српског језика примењене идеје локалистичког приступа падежној проблематици (уп. Белић 1999: 277) — чинило се најприкладнијим покушати утврдити правце транспоновања протолокационих семантичких параметара, као перцептивно докучивих феномена, у детерминативним синтаксичко-семантичким системима старосрпског језика (од XII до XV века). Овакво опредељење није, разуме се, мотивисано само хронолошким преклапањем два значајна догађаја у србистици, већ пре свега чињеницом да је средином XX века или прецизније на стогодишњицу Даничићеве *Синтаксе* управо М. Ивић

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

(1957–1958: 144) — дефинишући системску структурираност српског предлошког система и уочавајући транспоновање просторних модела на временски план — случајно или намерно ревитализовала методолошка полазишта нашег првог синтаксичара, утирући на тај начин пут теорији семантичких локализација, која ће у србистичким истраживањима добити широку примену крајем прошлога и почетком овога века (уп. Пипер 2006: 22–26).¹

Овај би рад у том смислу био мање-више синтеза ширих емпиријских истраживања старосрпских детерминативних синтаксичко-семантичких система,² што је, чини се, и најприкладнији прилог зборницима, односно часописима посвећеним значајним јубилејима наше лингвистичке науке. Гледано из дијахроне перспективе синтаксичких истраживања, такав се приступ чини вештруко корисним. Њиме се, с једне стране, систематизују резултати широко постављених синтаксичких описа и анализа, чиме и ти резултати добијају теоријско-методолошку сврховитост, али се, с друге стране, реконструишу и сами принципи конституисања „апстрактних“ синтаксичко-семантичких категорија у једном језику. Да су тако постављене синтезе најбољи допринос полазној теорији не треба, чини се, посебно ни образлагати.

§ 2. Примарна протолокациона значења падежних конструкција најпотпуније се испољавају у спацијалном семантичком пољу у којем се укрштају позициони и динамички параметри просторних релација успостављених између локализатора, односно оријентира и објекта локализације.

¹ Основне идеје оваквог теоријског приступа српском језику евидентне су, наиме, већ у Даничићевој *Србској синтакси* (1858), у којој је пуну примену нашла „локална теорија“, која „значења свих падежа изводи из локалног односа предмета мишљења према глаголској радњи“, полазећи „од чисто филозофског разматрања да је *реално* мишљење претходило *ајстџрактном* и да се, према томе, сви падежи морају извести из првобитних реалних значења“ (Белић 1999: 277). Мада је данас Белићево ригорозно одређење „локалног“ приступа језику унеколико ублажено идејом о наткатегоријалној локализацији која рачуна с постојањем симултаног паралелизма критеријума „организације просторних и непросторних значења“ (уп. Рипер 1983: 87; 2001: 38–40), овакав приступ синтаксичким фактима српског језика уграђен је у саме темеље србистике и као такав заслужује емпиријска проверавања, те аналитичко-синтетичка (ре)дефинисања.

² Ради се, наиме, о покушају теоријског синтетизовања емпиријских истраживања, која су резултирала монографским описом (Павловић 2006), те појединачним анализама (Павловић 2008), а у којима се полазило мање-више од локалистичког приступа у интерпретацији старосрпских синтаксичких факата. Ради економичности излагања, језичке илустрације у овом раду сведене су на оптималну меру која омогућује потврду одговарајућих закључака, при чему детаљан увид у грађу и тумачење сигнала уз одговарајуће примере пружа управо поменута монографија.

Пошто у литератури постоје различити приступи тријадној парадигми *објекат локализације — локализатор — оријентир*, корисно је прецизирати да се овде локализатор третира као позиција коју заузима објекат локализације, док се под оријентиром подразумева просторни објекат према ком се дати локализатор дефинише, односно према коме се објекат локализације „оријентише“. На тај начин јасно се одвајају локационе падежне конструкције, које подразумевају контактност [КОНТАКТ +] између објекта локализације и оријентира, од оријентационих падежних конструкција, које подразумевају дистактност [КОНТАКТ –] између објекта локализације и оријентира (уп. Ивић 1957: 151). Контактна немаркиране падежне конструкције [КОНТАКТ ±] биле би, на пример, општеаблативно $\emptyset$ + *ген*, те *отъ* + *ген*, односно општеадлативно *до* + *ген*, $\emptyset$ + *даи*, *къ* + *даи*. Контактност може бити (1) спецификована као инклузивна [ИНКЛУЗ +] (*оу* + *лок*, *нзъ* + *ген*, *крозь* + *ак...*), односно ексклузивна [ИНКЛУЗ –] (*на* + *лок*, *съ* + *ген*, *прѣзь* + *ак...*) или (2) неспецификована [ИНКЛУЗ ±] ($\emptyset$ + *инсѣр*, *по* + *даи* / *лок*). Дистактност, с друге стране, може бити дефинисана позиционираношћу објекта локализације према оријентиру као антелокациона (*прѣдъ* + *инсѣр*, *прѣдъ* + *ак...*), постлокациона (*зд* + *инсѣр*, *зд* + *ак...*), супралокациона (*надъ* + *инсѣр*, *надъ* + *ак...*), сублокациона (*подъ* + *инсѣр*, *подъ* + *ак...*) и сл.

Према томе да ли објекат локализације мирује или је пак у стању усмереног кретања, те према томе о којој фази усмерености је реч, разликују се динамички параметри спацијалности који формирају добро познату тетрадну парадигму *локаѣивност* — *аблаѣивност* — *ѣрлаѣивност* — *адлаѣивност* (уп. Piper 2001: 68–69).

§ 3. У конституисању детерминативних семантичких система у старосрпском језику динамички протолокациони параметри испољавају мање-више категоријални потенцијал.

3.1. Гледано из перспективе протолокационе динамичности, синтаксичко-семантички систем темпоралности је најкомплексније структурирана апстрактна значењска категорија. Време се у старосрпском језику синтаксички испољава као пројекција простора, што за лингвистичка и(ли) антрополошка истраживања није новина.³ Значајно је, међутим, да у овом систему сваки члан динамичке тетрадне па-

³ У когнитивним приступима језику темпоралност се посматра мање-више као транспозиција перцептивно докучивих спацијалних семантичких параметара на један апстрактан систем, недоступан непосредном опажању, што је мотивисано уверењем да перцептивно по природи ствари претходи апстрактном како на онтогенетском тако и на филогенетском плану. Илустративно је у овом контексту подсети на Касирерово мишљење да простор и време „у језицима наше, модерне културе ... чине нераз-

радигме добија одговарајући — истина супкатегоријални — семантички еквивалент.

Темпорална квантификација, односно мера времена концептуализована је као динамичка семантичка категорија, што се испољава кроз употребу директивних падежних модела у исказивању овог феномена, те кроз имперфективни вид глагола у позицији детерминисане предикације. Наиме, системским сучељавањем старосрпских падежних конструкција у семантичкој сфери временске мере — упркос развојним модификацијама — уочава се аналогија између протолокационих директивних категорија, с једне стране, и одговарајућих категорија темпоралне квантификације с јасно израженом процесуалношћу, с друге стране. У начелу, протолокационој аблативности одговара темпорална ингресивност, тј. временска процесуалност идентификована почетном временском тачком, на шта упућује употреба протоаблативног *отъ* + *ген*: *ѡ|д| дншнѡ да ѓне да нмаѡ кралевѡ|с|тѡѡ ти всакѡ почѡстѡ госпо|д|скѡ* (Дубр. 1254, № 28.7), *ере ѡ|д| смрѡти гна црѡ стеѡа|н|* · не давана тѡзи днаконни (патријарх Никодим 1450, № 651.20). Протолокациона адлативност транспонује се као темпорална терминативност, тј. временска процесуалност идентификована крајњом временском тачком, што се испољава кроз употребу протоадлативног *до* + *ген*: *землю н внноградѡ что сте дрѡжали до смрѡтна гн|д|а ѡца* (Нем. 1254, № 27.5), *кон св господарн до мене* (Котр. 1444, № 642.26). Протолокациона перлативност у релацији је с темпоралном лонгитудиналношћу, тј. с временском процесуалношћу у току, на шта упућује употреба протоперлативног *Ѧ* + *ак*: *н да ороу црѡкви днѡ бѡдѡѡ · н да жнѡ днѡ н да косѡ днѡ* (Нем. 1300, № 45.195), *множество нашѡхъ · трѡговѡць доходни св н ... стоѡли н велико врѡме · ѡ владнѡ г|с|пта вн* (Дубр. 1398, № 272.4).

За разлику од темпоралне квантификације, темпорална локализација конципирана је као директивно немаркирана категорија, што се испољава, с једне стране, кроз употребу како примарно индирективних, локативних конструкција тако и примарно директивних, акузативних конструкција и, с друге стране, могућношћу лексикализације детерминисане предикације глаголима перфективног и имперфективног вида:⁴

двојно јединство“ пошто „је још увек уобичајена појава да се једна иста реч употребљава за изражавање просторних и временских односа“ (Kasirer 1985/I: 148).

⁴ Пројектовани, теоријски модел подразумевао би еквиваленцију темпоралне локализације и протолокационе индирективности (односно локативности). Кључне промене идеалног модела — ако је икада и постојао — могле су бити изазване (1) актуализацијом временског квантификатора и (2) интеграцијом номиналних реченица у предикатске реченичне структуре. (1) Актуализацијом квантификативне конструкци-

(локатив у сфери темпоралне локализације) цо подре цѣ|к|вн добнтка тон зндѣ (Нем. 1300, № 45.326), н вн дн ѿ|д|говорнсте · да пошлѣмо · ѿ нлннѣ днѣ (митрополит Михаил 1386, № 194.3), н веѣ лѣдн бнеше прнѣдѣ кѣѣомь радьнн-номь 8 ноѣн по вѣчераѣхъ (дријевске судије 1442, № 628.7), властелннѣ на вѣ|т|рн да се не познѣа (Душанов законик 1425–1450, № 121Б.217v);

(акузатив у сфери темпоралне локализације) н снѣ пнсаннѣ пншѣ : на седннюн днѣ (Нем. 1267–1268, № 31.5), бѣднѣ 8 понѣдельннѣкь 8 вѣводн (Милетин и Ружир 1355, № 129.4), н прѣдасмо ю цн|л|ше сѣзѣ жонка цѣоннковнѣа ѿнн вѣ|т|рѣ кон дондосмо нзѣ двѣровннѣа (Дубр. 1457, № 672.11).

3.2. Квалификативност која се у традиционалној синтаксичкој терминологији идентификује као начин, може се — по мишљењу П. Пипера (Piper 1983: 100) — „дефинисати као локализација акције у извесном облику њене реализације који је одређен неком карактеристичном особином“. Усмеравањем тока реализације конкретне акције, квалификативност нужно ствара представу „о извесном квалитету кроз који се нека акција остварује“, односно о *ѣуѣу* „којим акција од потенцијалне постаје реална“ (Piper 1983: 100), тако да ова семантичка категорија испољава изразиту блискост са протолокационом перлативношћу: да даѣ травнннѣ цѣ|к|вн по законѣ [← нека даје травннну онако како закон налаже (у законским оквирима, у границама закона као нормативног пута)] (Нем. 1346–1347, № 95.199). Наиме, различити типови квалификативне, тј. начинске детерминације могу бити сведени на семантички именитељ ТАКО „у којем се начин одражава само на нивоу категоријалне семантике“ (Piper 1983: 101). Ради се заправо о спецификованим одговорима на општеквалификативно питање уведено упитним начинским прилогом КАКО, чијом се етимологијом перлативни карактер квалификативности — уочен у теорији семантичких локализација — може и историјски образложити. Етимологија словенског *како* није спорна. Примарно, то је упитни прилог изведен од праиндоевропског заменичког корена **kwo-* (уп. прасловенско **kъto*, готско *hwās*, литванско *kàs*) на чији се инструменталски облик **kūō* до-

је типа да *косе* днѣ (Нем. 1300, № 45.195) добијана је прелазна квантификативно-локациона конструкција типа да *косе* (летњи) днѣ, да *косе* (овај) днѣ и сл. Хибридни модел могао је даље бити интерпретиран и као чисто локациона категорија у одговарајућем синтагматском ланцу у зависности од контекста и фокуса пажње. Временом су се за овакав актуализовани акузатив могле везивати и ситуације исказане глаголом перфективног вида, чиме је у начелу искључивана квантификација. (2) Интеграцијом номиналних (номинативних) временских реченица у предикатске реченичне структуре, потенцијално је читав низ номинативних форми именица (*o/ĭo*-основа) с временским значењем бивао синтаксички апсорбован као акузатив, чиме је есивно, односно егзистенцијално значење номинатива пребацивано на акузатив.

давао суфикс, односно финална партикула *-ko* (уп. демонстративно **ta-ko*) (Šaur 1980: 335; ЭССЯ 9: 118–119).⁵ Иницијално значење овог прилога било би, по Шауру, „*jakým (zrůsobem) ... kakim putem*“, тј. *quō modo*, односно 'којим путем / начином', што практично значи да се радило о упитном адвербијалу за протокациону просекутивност,⁶ тј. перлативност на који се у старосрпском језику најдиректније одговарало управо просекутивним слободним инструменталом, односно дативско-локативном хомоформом блокираном предлогом по:

(квалификативност инструментативног типа) рече нескврѣннми свонди оустн (Нем. 1199, № 2.24), прѣѣхъ по мѣню скопскѣ|с| странау н овѣчеполскоу н положѣскоу (Нем. 1303, № 50.190);

(квалификативност медијативног типа) мноу црѣе зѣво цр|с|твоуѣуть (Нем. 1347–1348, № 99.10), ке бѣхомо положни по нашихъ покнсап|ѣ|хъ (Павл. 1439, № 619.13), да нмъ ннѣдноо хѣдоо не вѣнню ни са|м| сово|м|ъ ни сннмъ мн кнезо|м| влаткомъ ни нннѣмн ни ѣдннѣмн вл|с|телн ни сѣггмн нашѣмн (Кос. 1453, № 663.18);

(квалификативност комитативног типа) приди твонмъ мѣдсрѣднѣмъ · н при-неси мноу прѣщѣдрому снѣу своѣму (Нем. 1343–1345, № 89.156);⁷

(квалификативност критеријског типа) да работаю црѣквы зако|н|мъ стѣо савы (Нем. 1331–1345, № 88.57), да овлада монастирь хнландарь по законѣ н овнѣаю монастирскома (Нем. 1348, № 100.36).

3.3. Каузалност је у старосрпском језику концептуализована као изразито динамичка семантичка категорија с доминантно адлативном или перлативном оријентацијом,⁸ што се испољава кроз високу уче-

⁵ За разлику од В. Шаура и аутора *Етимолошког речника словенских језика*, који су сагласни у ставу да је прилошко **kako* примарно у односу на заменичко **kakъ (iv)*, П. Скок (Skok II: 112) прилошки облик изводи из неутрумске заменичке форме која је по његовом мишљењу спој упитног корена *k-* и придевског суфикса *-ako*.

⁶ Илустративно је истаћи да се субординиране спацијалне клаузе перлативног типа у старосрпској пословноправној писмености врло често уводе управо примарно протоперлативним како: а се меге селоу црѣковноцоу монстыроу ов оноу странау дѣвела прѣва мегѣ пѣкѣ н ѿ пѣки како гредѣ дѣль дндо седларѣ (Нем. 1234–1243, № 16.18), н сѣ мегѣ гадн-ман како гредѣ поутѣ ѿ причинна н ѿ добротна ... н походн зѣ дѣль како се валн каменъ кошан-иано|м| н гаднман (Нем. 1389–1398, № 258.21).

⁷ Уп. кою въз|д|а многомлосрѣдно н без мѣре в всакое|м| почтенню прострѣше (Кос. 1420, № 524.7).

⁸ Мада статистика изведена из једног функционалностиљски ограниченог кор-пуса може заварати, чини се да није некорисно истаћи да се однос *локаитивности* : *аблаитивности* : *перлаитивности* : *адлаитивности* у сфери каузалности може приближно исказати бројчаним односом 1 : 1 : 3 : 3.5. Ако се при том има у виду да би у том од-носу специфично каузативним конструкцијама (*ген* + радн и *ген* + цѣкѣ) коефицијент био приближно 1.5, може се закључити да на перлативну и адлативну концепцију ка-

сталост протоадлативних падежних модела као што су $\emptyset + \text{даи}$, на + ак, те за + ак, с једне стране, односно протоперлативних падежних модела, и то $\emptyset + \text{инсѝр}$, по + $\text{даи} / \text{лок}$, те (с)крозѝ + ак, с друге стране:

(адлативно конципирана каузалност) како се бѣше порасрѣило кра|а|в|с| мн на властеле двѣровѣтѣ за стонскн рѣ|д| (Нем. 1334, № 78.1), нашеиѣ добрѣ ѡбѣ|с|анлѣ се (Дубр. 1400, № 301.7), кн за немошѣ не могаше снѣѣти (Твртко Боровинић 1430, № 595.16);

(перлативно конципирана каузалност) не додрѣжаше рѣ|т|не црѣне скрозн сдѣтѣ тварѣтка краа (Котр. 1392, № 220.9), конскаиѣ босаньсѣѣмн не могаше · ннѣдѣ проки (Дубр. 1396, № 247.11), тко сѣгр|ѣ|ши по неѣѣсти не ѡсѣѣ се (Милош Повић 1370, № 164.3).

3.4. Кондиционалност, као латентна, неостварена каузалност (уп. Kovačević 1988: 221), и концесивност, као недостатна и(ли) неадекватна каузалност (уп. Милошевић 1985: 34), у старосрпском језику по правилу се идентификују падежним конструкцијама потврђеним и у каузалном семантичком пољу. Функцију диференцијалног фактора између могућег узрока, тј. услова и фактивног узрока, односно узрока у ужем смислу, те недостатног или концесивног узрока преузимао је — разуме се — контекст, односно глаголска форма управне предикације, инхерентна семантика глагола у позицији управне предикације, те семантика именице у својству лексичког експонента дате падежне конструкције.⁹

Динамични аспект кондиционалности испољава се кроз употребу протоперлативних падежних модела какви су $\emptyset + \text{инсѝр}$, те по + $\text{даи} / \text{лок}$, односно протоадлативног за + ак: кто ли се наге такови ѡнцѣреннѣ|м| днѣвољскнѣ · нли по наговорѣ злн|х| члобѣ · н инако пр|ѣ|ложн нли тто ѡ|д|ннѣ

узалности отпада готово две трећине примера, а на целокупну динамичку концепцију (која би поред ова два аспекта динамичности обухватала и аблативност) чак три четвртине примера. Аблативно конципирана каузалност потврђена је првенствено протоблативним падежним моделима као што су $\emptyset + \text{ген}$, те отѣ + ген: постыднѣ се мене н монѣ словѣсѣ (Нем. 1317–1318, № 57.6), н поднраю ѡ|д| кѣге (Дубр. 1400, № 298.10).

⁹ Наиме, временска сфера будућности, као и свевременост (пантемпоралност) — идентификоване одговарајућим глаголским обликом управне предикације — преферирају кондиционалну интерпретацију, док временске сфере прошлости и (референцијалне) садашњости упућују на фактивну каузалност (Radovanović 1978: 106). Уколико се експлицирани узрок искуствено поима као неодговарајући или адверзативан у односу на (не)реализовање управне радње, може се говорити о недостатном узроку, односно о концесивности — уп. крѣ мѣ ѣ кнто безѣ кривнѣ сѣѣто [← узето му је а да он при том није био крив, а узимање је у супротности с одсуством кривице] (епископ босански 1404, № 335.5). Док су реални и евентуални узрок међусобно сучељени према обележју фактивности (реални узрок је фактиван, а евентуални нефактиван), недостатни узрок је према овом обележју неутралан.

ω|д| вше писаннихъ (Драг. 1381, № 188.32), тко ли би насъ ннако вчиннаъ или за ласкомость или за страхъ или за чью волю ... да смо проклетн и завезанн живнемъ бгѡмъ (Павл. 1423, № 567.32).

Динамична димензија концесивности могла би се тражити у употреби адлативних падежних модела, и то за + *ак* и (соу)противъ + *даи*: да нѣ за ед'нз инога чловѣка прияз'нѣ не промѣне · нѣ ω|д|ъльгче · снѣ приязнѣ · г|д|на стефана краля (Котр. 1387, № 198.30), ωбънандосмо да нмъ ε все свпротнѣ бгѡ и правѣдн зан вчиннаъ (Котр. 1405, № 360.8).

3.5. Интенционалност — као тип прекомпоноване, усложњене каузалности која обједињује експлицирану циљну акцију или стање и имплицирани стимуланс (вољу, жељу, хтење) (уп. Милошевић 1985: 35; Piper 1983: 104–105) — у старосрпском језику конципирана је практично као адлативно спецификована динамичност, што се испољава кроз доминантну употребу адлативних падежних модела, какве су акузативне и дативске падежне конструкције:¹⁰ и подемо ти на помокъ (Дубр. 1234–1235, № 8.33), пристанище створи спѣнню своєго ѡчѣства (Нем. 1317–1318, № 57.34), власн кон оугоне зидѣ добнт'къ на землю на црѣковноу оу зидище · да даю црѣви травьннюу (Нем. 1352–1353, № 117.79), а за конь послахъ мнѣна коньника (Ѡефалија Радич 1374, № 168.3), да не гредѡ в наше мѣсто · по соль (Дубр. 1414, № 466.5).

§ 4. За разлику од динамичких параметара, позициони протоколациони параметри при концептуализацији старосрпских детерминативних система по правилу иступају као носиоци супкатегоријалних значења. Наиме, контактност као кључни критеријум диференцијације позиционих параметара протолокализације само у сфери темпоралности дефинише однос између оријентира и локализатора, разуме се временског типа,¹¹ док се у осталим перцептивно недокучивим детер-

¹⁰ Интенционалност се у старосрпском језику по правилу исказује адлативно и аблативно маркираним падежним конструкцијама, те каузативно спецификованим *ген* + *ради*, при чему би се фреквенцијски однос међу овим моделима могао свести на пропорцију 10 : 1 : 1.5, што значи да на адлативну концепцију каузалности отпада око четири петине примера. Интенционалност схваћена као аблативност испољава се у случајевима када је циљ детерминисане радње схваћен као неопходност избегавања или раскидања контакта с негативно процењеном ситуацијом као оријентиром: ωсвободн н|х| кра|а|вьство мн · ѡ позоба · н прснсанце ... н просто рече · ѡ всѣ|х| работъ (Нем. 1331–1345, № 88.54).

¹¹ Тако се, на пример, протолокационо контактне падежне конструкције, какве су оу + *ак*, оу + *лок*, на + *ак*, на + *лок* и сл., у сфери темпоралности реализују као семантички изрази симултаности временског локализатора и оријентира: н снѣ писанне пишв : на седнюнъ днѣ (Нем. 1267–1268, № 31.5), говорыше тоу на з'бороу цр|с|т мн (Нем. 1355, № 124.4), вадите в понеделннкъ в вободн (Милетин и Ружич 1355, № 129.4), н веѣ

минативним категоријама овај критеријум мање-више апстрахује иступајући као индикатор степена интегрисаности синтаксичких корелатива, тј. детерминисаног и детерминативног члана синтаксичко-семантичке релације.

4.1. Дистактне, односно оријентационе падежне конструкције — типа *прѣдь + инсѣр*, *подь + инсѣр*, *за + ак* (којима се примарно реферише о протолокационој дистанцираности између локализатора и оријентира) — у старосрпском језику имају изразито ниску употребну вредност изван спацијалног и темпоралног семантичког поља, а када се и јаве преферирају хетеросубјекатске релације:

(дистактност у сфери каузалности) *нзлѣздохъ прѣд|д| братомь мн вла|д|славомь* (Нем. 1234, № 5.3), *ако оумрѣ по|д| црѣвннмь товаромь да га црѣвъ на мѣсто постави* (Нем. 1330–1331, № 72.332), *за егово ѿмоленіе приложисл|о| гнѣу н оцоу нашемоу романоу село бежанникѣ* (Бранк. 1365, № 151.16), *за великх змиѣх н зла врѣ|д|ена коѣ сѣ била совалю ... нѣсдо ю били доган ѿ|д|ьправн|т|* (Дубр. 1406, № 377.9), *прѣдь некол|м| опеть прѣбегнѣх ѿ дворовнн|к|* (Дубр. 1435, № 605.74);

(дистактност у сфери интенционалности) *ннѣва оу доубѣ великого порѣдь млатницъ що даде ннколанцъ н брат моу хранислава за гробъ н за поленъ* (Хтетовски практик око 1346, № 94.143), *посла г|с|пгга мара н г|д|нъ гюрагъ кнезѣх н властеле|д| дворовцѣмь а по свѿ|м| члѿѣмъ по радоманѣ по трѣ|д|пгланннѣ · за ѿслобогѣннѣе мараѣ налѣшковника* (Дубр. 1412, № 452.18).

4.2. Контактно немаркиране падежне конструкције — типа *отъ + ген*, *до + ген*, *Ѧ + даиѣ* (којима се примарно реферише о протолокационој директивности уз релативизовање контактности као позиционе категорије) — знатно се чешће везују за хетеросубјекатске него за таутосубјекатске релације, мада су у складу са својом протолокационом вредношћу отворене и за једне и за друге структуре:

(контактна немаркираност у сфери каузалности) *аке кто прнбегне ѿ|д| гнѣва кралеѣв|с|тва ти* (Дубр. 1254, № 28.33) ~ *всн кон бѣхъ лѣтось ѿ|д|ь тоган страха нзѣбѣган* (Дубр. 1422, № 560.8);

(контактна немаркираност у сфери интенционалности) *пристаннше створи сѣсенню своѣго ѿчѣства [← створи пристаниште да би спасао своје отачаство]* (Нем. 1317–1318, № 57.34) ~ *н оу змишн да косе сѣно ковнлѣмь* (Нем. око 1348, № 103.176).

лѣдн бнеше прѣдь квѣомь раднннмь ѿ ноѣ по вѣчерахъ (дријевске судије 1442, № 628.7). С друге стране, протолокационо дистактне падежне конструкције, какво је антелокационо *прѣдь + инсѣр*, односно постлокационо *по + лок* у темпоралном семантичком пољу функционишу као формализатори сукцесивности временског локализатора и оријентира, и то anteriornoг или posteriornoг типа: *прѣд|д| празд|д|ннкомь сѣта пѣ|т|ра ... да се беретѣ тан ѿба трѣга* (Нем. 1355, № 127.21), а по *сдѣр|т|и калѣгерн|т|но да је|с| црѣковно · село невндово* (Нем. 1360, № 141.16).

4.3. Док је употреба дистактних и контактено немаркираних падежних модела у перцептивно недокучивим семантичким категоријама мање-више дефинисана њиховим протолокационим значењима, контактне падежне конструкције као индикатори апстрактних значења функционишу изразито хетерогено.

Инклузивно контактне падежне конструкције — типа $o\gamma + ak$, $o\gamma + lok$ (којима се примарно реферише о локализатору позиционираном унутар просторног оријентира) — преферирају таутосубјекатске релације:

(инклузивна контактност у сфери квалификативности) да си га нма н дръжн тази цркън вѣ|с|твнаа ѡ законь цркънн како си нма н нна села своа (Мрњ. 1366, № 152.14), посла свога єдннаго|ω| снна ѡ велнцнхъ двкахъ да своє избавн · нз грнѣха (Кос. 1454, № 665.3);

(инклузивна контактност у сфери каузалности) да нма ѡ тен раскомдѣре нѣтко цете не ѡчннн (Дубр. 1402, № 326.12);

(инклузивна контактност у сфери интенционалности) власн кон оугонє зндѣ добнт'къ на землю на цркъвоу оу знднще (Нем. 1352–1353, № 117.79).

Ексклузивно контактне падежне конструкције — типа $na + ak$, $na + lok$ (којима се примарно реферише о локализатору позиционираном на спољној страни просторног оријентира) — готово су подједнако пријемчиве и за таутосубјекатске и за хетеросубјекатске релације, профилишући се на тај начин као контактено немаркирани падежни модели:

(ексклузивна контактност у сфери квалификативности) ѡ|ω| нма се свндн ω|д| нн|х| да пост|аве ѡ цркъвѣ новѣ на нн|х| расвждене (Котр. 1442, № 630.80) ~ да греде кто любн стѣо днднтрна на законь цркъвнн (Јован Оливер 1337, № 84.4);

(ексклузивна контактност у сфери каузалности) да стоець · въ двбровннкъ · на свою си волѣ (Дубр. 1253, № 23.23) ~ ако лн бнсмо не дошли на ннхъ запо-вндъ тада да смо ѡ гннвѣ (Дубр. 1452, № 659.36);

(ексклузивна контактност у сфери интенционалности) н подємо ти на подмоць (Дубр. 1234–1235, № 8.33) ~ да догю г|с|птѣв вн на свѣць (Дубр. 1397, № 253.28).

И неспецификовано контактне падежне конструкције $\emptyset + инст̄р$, $по + дай̄ / lok$ (којима се примарно реферише о просекутивности и(ли) дифузности уз релативизацију типа контактности између локализатора и оријентира) отворене су — попут ексклузивно контактних падежних модела — и за таутосубјекатске и за хетеросубјекатске релације:

(неспецификована контактност у сфери квалификативности) да исправнѣ |м|ѣ · вѣшо|м| правдо|м| (Балш. 1388, № 204.2) ~ да работаю црѣквы за-ко|н|мъ стѣо савы (Нем. 1331–1345, № 88.57); да облада монастырь хиландарь по законъ и обнчаю монастырскома (Нем. 1348, № 100.36) ~ да нмамо мирь по старомъ законъ (Дубр. 1254, № 25.13);

(неспецификована контактност у сфери каузалности) нь завнстню вражнѣю дръзнетъ разорити (игуман Гервасије 1332, № 73.37) ~ къдн онн селанѣ вѣхъ ѡншлн нашомъ рѣчню на нашъ послаь (Дубр. 1413, № 459.14); по свомоу хотѣнню ... приложише стѣоу ннвоу выше гра|д| (Драг. 1388, № 202.90) ~ кто оуж|д|ене пасти по нгоу|дн|овоу рѣченню (Нем. око 1348, № 103.126);

(неспецификована контактност у сфери интенционалности) кто ти нзлазе твдѣзн · по работахъ по свонхъ си (Нем. 1282–1285, № 40.5) ~ тамо послахъ калыгере цр|с|ва дн н ш ннмн ннколнцъ пацр|с|внкта по работн цр|с|тва дн (Нем. 1355, № 123.2).

Оваква употреба ексклузивно контактних и неспецификовано контактних падежних модела у сфери перцептивно недокучивих семантичких категорија могла би се, дакле, схватити као неутрализација протолокационе контактности, што је у дијахроној перспективи само један од мноштва праваца модификације примарних протолокационих односа. Степен модификованости протолокационих значења падежних конструкција требало би да је у директној пропорцији са степеном синтаксичко-семантичке и прагматичке разрађености језичког идиома или, другачије речено, што је синтаксичко-семантичка и прагматичка изграђеност једног језичког идиома већа то је и потреба за тражењем упоришта у протолокализацијама — као менталним реакцијама на перцептивно докучиве релације — мања. Известан значај у процесу дистанцирања одређених значења у односу на протолокализације, тј. у процесу све интензивнијих апстраховања могу имати и миксоглотски процеси, поготово ако се на удару развијенијег синтаксичког система нађе други мање развијен систем.

Литература

- Antonić, Ivana (2001), *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Белић, Александар (1999), *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи са конјугацијом*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Běličová, Helena (1984), K systému kauzálních určení v současných slovanských spisovných jazycích, *Slavica Slovaca* 19/1, 3–15.
- Běličová, Helena (1984–1985), K finálnímu významu předložek v spisovných jazycích slovanských, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII*, 69–76.

- Даничић, Ђуро (1858), *Србска синџакса. Део њрвиј*, Београд.
- ЭССЯ, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* [Под ред. О. Н. Трубачева], Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка.
- Ивић, Милка (1951–1952), О предлогу *јо* у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XIX/1–4, 173–212.
- Ивић, Милка (1954), *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој. Синџаксичко-семантичка сџудија*, Београд: САНУ.
- Ивић, Милка (1955–1956), Из проблематике падежних временских конструкција, *Јужнословенски филолог* XXI/1–4, 165–214.
- Ивић, Милка (1957), Једно поглавље из граматике нашег савременог језика — систем месних падежа, *Годишњак Филозофског факулџета у Новом Саду* III, 139–149.
- Ивић, Милка (1957–1958), Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XXII, 141–166.
- Kasirer, Ernest (1985), *Filozofija simboličkih oblika. I–III (Jezik. Mitsko mišljenje. Fenomenologija saznanja)*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Kovačević, Miloš (1988), *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.
- Kopečný, František (1973), *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 1. Předložky, koncové partikule*, Praha: Československá akademie věd.
- Kopečný, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980), *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*, Praha: Československá akademie věd.
- Милошевић, Ксенија (1985), Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује, *Научни сасџанак славистија у Вукове дане* 15/1, 33–44.
- Павловић, Слободан (2006), *Дејтерминаџивни џадежи у сџаросрпској џословно-џравној џисмености*, Нови Сад: Матица српска.
- Павловић, Слободан (2008), Просторне метафоре у старосрпским синтаксичко-семантичким системима каузативног типа, *Српски језик у свејџлу савремених семантичких џеорија*, Београд: САНУ, 201–219.
- Piper, Predrag (1983), *Zaměnički prilozì. Gramatički status i semantički tipovi*, Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti.
- Пипер, Предраг (1988), *Заменички џрилози у српскохрватском, руском и џољском језику. Семантичка сџудија*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Piper, Predrag (2001), *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Пипер, Предраг; Антонић Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (2005), *Синџакса савременога српског језика. Просџа реченица* [у редакцији академика Милке Ивић], Београд — Нови Сад: Институт за српски језик САНУ — Београдска књига — Матица српска.
- Пипер, Предраг (2006), О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика, *Когниџивнолингвистиџка џроучавања српског језика*, Београд: САНУ, 9–46.

- Radovanović, Milorad (1978), *Imenica u funkciji kondenzatora* [Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику XX/1, 63–144; XX/2, 81–160], Novi Sad: Matica srpska.
- Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: JAZU.
- Šaur, Vladimir (1980), в. Копеčný, František; Šaur, Vladimir; Polák, Václav (1980).

Z u s a m m e n f a s s u n g

Slobodan Pavlović

DIE ARTEN DER TRANSPONIERUNG DER PRIMÄR RÄUMLICHEN PARAMETER IN DEN ALTSERBISCHEN DETERMINATIVSYSTEMEN

In dieser Arbeit werden die Arten der Transponierung der primär räumlichen, semantischen Parameter in den altserbischen Determinativsystemen seit Ende des 12. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts erläutert. Die Kasuskonstruktionen — als syntaktische Ausdrücke der semantischen Kategorien des Tempus, Modus, der Kausalität, Finalität, Konditionalität und Konzessivität — werden aus der Perspektive ihrer primär räumlichen Bedeutungen betrachtet. Das Ziel dieser Auseinandersetzung ist die Bestimmung des Erhaltungsgrades der primär räumlichen Bedeutungen als sinnlich faßbarer Phänomene in den abstrakten semantischen Kategorien.